

TRÆK AF DEN FYNske ADELS HISTORIE

1536—1660

Foredrag holdt ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde
i Odense den 20. Juni 1941 *)

Af *Aage F. Blomberg*

Ude paa Herregaarden Elvedgaard ved Bogense boede for hundrede Aar siden en svagelig og gammel Herremand. Det var den af fynsk Historie og Topografi saa højt fortjente Vedel Simonsen. Hele sit Liv igennem syslede han med Odenses og sin Fødeøes Historie, og et Vidnesbyrd om hans righoldige Samlinger fik man, da han i 1840erne udgav en lang Række Hefter, der tilsammen fylder ca. 3500 Sider. Disse Hefter handler om fynske Byers og Herregaardes og danske Adelsmænds og Adelslægters Historie.

Tørre og vidtløftige er de, og i vor Tid vil de fleste finde dem ganske ulæselige, men de er endnu ved de mange Adelsbreve, der her offentliggjordes for første Gang, vigtige Kilder til Danmarks og i Særdeleshed til den danske Adels Historie, hvori den fynske Adel til alle Tider vil indtage en fremtrædende Plads.

Man har kaldt Tidsrummet fra Grevens Fejde til Enevældens Indførelse for Danmarks sidste Storhedstid. Da var den dansk-norske Konge Østersøens Herre og Danmark--Norge den førende Stat i Østersøomraadet. Det var desuden dansk Landbrugs Guldalder, det var Renaissancens Tid her i Landet.

For første Gang gjorde Danmark med Tyge Brahe en Indsats i europæisk Videnskab. Forbundet mellem Konge og Adel kaldes Perioden ogsaa, andre taler om Adels Blomstringstid, den Periode, hvor den gamle Adel politisk, økonomisk og aandeligt var den førende.

*) Foredraget bygger udelukkende paa trykt Materiale og maa betragtes som en foreløbig Behandling af den fynske Adels Historie.

Faa Egne i vort Land kan som Fyn fremvise Minder om denne Adels bedste Tid.

Fra gammel Tid havde Adelen store Besiddelser paa Fyn, det vrimlede med smaa og store Adelsgaarde. Ogsaa Kronen havde fra gammel Tid Jordegods, først og fremmest knyttet til de kgl. Slotte Nyborg, Rugaard, Hindsgavl, Hagenskov og Tranekær paa Langeland. Ved Reformationens Indførelse forøgedes Krongodset, bl. a. med Holme Kloster, det nuværende Brahe-Trolleborg, og Sct. Hans Kloster i Odense, der senere kaldtes Odensegaard og blev Sædet for en Lensmand.

Adelen fik noget af Kirkegodset, men endnu mere forøgedes dens Besiddelser ved de hyppige Mageskifter, der fandt Sted i Frederik II's Tid. Medens Kronens Erhvervelser og Afhændelser paa Langeland omtrent gik lige op, afhændedes meget Krongods paa Fyn. Ved Mageskifte og Køb fik Adelen saadanne Ejendomme som Rønningesøgaard, Sanderumgaard, Harreslevgaard, Holmekloster og i Sydfyn Klingstrup og Kærstrup, nu Valdemars Slot paa Taasinge. Ogsaa en Del Bøndergods bortsolgtes eller mageskiftedes, ganske vist erhvervede Kronen 132 Jordbrug, men den afhændede 221, særlig solgtes ud i Salling Herred i Faaborgeggen, hvor der jo ogsaa ligger mange Herregaarde. Kun i et Par Herreder synes Frederik II planmæssig at have samlet Gods, i Vindinge Herred omkring Nyborg og i Bjerger Herred ude paa Hindsholm, vel sagtens for Jagtens Skyld. Ude paa Hindsholm bortmageskiftede Christian IV dog senere Eskebjerg, det nuværende Schelenborg.

Ialt sad Adelen ved 1536 inde med ca. 120 større og mindre Adelsgaarde paa Fyn. I Løbet af Perioden oprettedes nye Hovedgaarde som Damsbo, Ørbækklunde, Fraugdegaard, Krengerup, Tybrind o. s. v., men til Gengæld gled mange smaa Hovedgaarde ud, dels ved at blive lagt ind under større Hovedgaarde, dels ved at blive beboet af Bønder. Det skete særlig paa Langeland. Antallet af Hovedgaarde er derfor Perioden igennem ret konstant, og ved Periodens Slutning har der været ca. 130.

Af de ca. 120 Hovedgaarde i 1536 kendes Ejerne af de 98. Og disse 98 Hovedgaarde ejes af 86 Adelspersoner, der repræsenterer ikke mindre end 52 Slægter. Af disse ejede kun 2, Ulfeldt og Hardenberg, hver 6 Gaarde. Af Ulfeldternes 6 Gaarde maa nævnes Kogsbølle, det nuværende Holckenhavn, Slægtens Hjemsted. Blandt Hardenbergerne 6 Gaarde findes saa kendte fynske Ejendomme som Sandholt, Hvedholm, Arreskov, Skjoldemose og Vedtoftegaard, nu Brahesholm. Slægterne Brockenhuus og Bryske havde hver 4 Gaarde, 5 Slægter havde hver 3 Gaarde, 16 Slægter hver 2 Gaarde, men 26 Slægter havde hver kun een Gaard. Af de 86 Adelspersoner er der kun to, der har 3 Gaarde: Eiler Rønnow, der ejede Hvidkilde, Lykkesholm og Faarevejle paa Langeland, og Jakob Hardenberg, der ejede Arreskov, Hvedholm og Sandholt, og hertil i 1541 ved Køb fra Kronen fjøjede Holmekloster, nu Brahe-Trolleborg, som sin 4. Gaard.

Vurderingerne af Adelen's Gods til Rostjenesten 1625 og 1638 giver et godt Billede af den fynske Adels Jordbesiddelser i 17. Aarhundrede. 1625 ejede 72 Adelspersoner godt 56000 Tdr. Hartkorn, og i 1638 ejede 96 Adelspersoner godt 45000 Tdr. Hartkorn. Heri er dog medregnet den fynske Adels Jordegods i andre Dele af Landet. Ved Vurderingen i 1625 var der i hele Landet 25 Adelspersoner, der ejede mere end 2000 Tdr. Hartkorn. Det største Antal findes selvfølgelig i Jylland, men Fyn kommer ind som Nr. 2. 7 Adelspersoner ejede godt 27000 Tdr. Hartkorn, d. v. s. ca. Halvdelen af den fynske Adels samlede Jordtilliggende. De 7 lykkelige Storbesiddere er Christian IV's Svigermoder, Fru Ellen Marsvin, med 7600 Tdr. Hartkorn. Som Nr. 2 kommer Frans Rantzau med ca. 4800, Fru Anna Lykke, Kaj Rantzau's Enke, ca. 4700, Hans Lindenov ejede ca. 3600, Just Høg og hans Søkende ca. 2700, Holger Rosenkrantz ca. 2300, og som Nr. 7 Jørgen Brahe til Hvedholm med godt 2000 Tdr. Hartkorn.

Ved Takseringen i 1638 er de 7 blevet til 4, og deres samlede Godsbesiddelser er ca. 12500 Tdr. Hartkorn. Den største Jordegodsbesidder var da Knud Ulfeldt til Hellerup, Corfitz Ulfeldts Broder. Ved sit Ægteskab med Fru Anne Lykke havde han faaet Del i hendes Rig-

dom, ialt ejede han knap 4200 Tdr. Hartkorn. Nr. 2 er Jørgen Brahe til Hvedholm, der i Tiden mellem de to Takseringer havde forøget sit Gods fra ca. 2000 til ca. 3200 Tdr. Hartkorn. Intet Under, at Samtiden kaldte ham den lille Konge i Fyn. Nr. 3 er Laurids Ulfeldt til Egeskov, der var gift med Kaj Rantzaus og Anna Lykkes Datter. Ved heldige Giftermaal fik Ulfelderne saaledes Del i Rantzauernes og Lykkernes Rigdomme. Den sidste Storgodsbesidder er Fru Ellen Marsvin, hvis Gods vurderedes til ca. 2500 Tdr. Hartkorn. I den mellem-liggende Tid havde hun maattet overlade en Del af sine Ejendomme til Datteren Fru Kirstine Munk.

Ved Siden af disse store Godsomraader fandtes der talrige smaa. Er Fyn Nr. 2 med Hensyn til Antallet af Storgodscjere, er det ogsaa Nr. 2 efter Skaane med Hensyn til Antallet af smaa Hovedgaarde. Jordegods fra 0—100 Tdr. Hartkorn ejedes i 1625 af 21 Adelspersoner, der tilsammen ejede 1141 Tdr. Hartkorn. 1638 var der 32 Adelspersoner med 1243 Tdr. Hartkorn tilsammen.

Mange af disse Adelsslægter uddøde i Løbet af Perioden. Af de 52 Slægter i 1536 var de 28 borte i 1660, deres Vaabenskjolde var sænket i Graven. 14 Slægter uddøde i 16. Aarhundrede og 14 i 17. Aarhundrede. Blandt dem er saa kendte Adelsnavne som Bild, Bjørn, Bryske, Bølle, Hardenberg, Rud, Rønnow, Skinkel (Søblade) og Tinhuus. 7 Slægter ophørte med at have Gaarde paa Fyn, deriblandt de to Odenseslægter Marsvin og Akeleye. Tilbage af Slægterne fra 1536 var der saaledes i 1660 kun 17, og heraf ejede kun 8 de samme Gaarde som i 1536, nemlig Bille, Friis, Lykke, Podebusk, Quitzow, Urne og Walkendorff.

De 130 Hovedgaarde i 1660 ejedes af 85 Adelspersoner, repræsenterende 43 Slægter. Heraf var 26 blevet fynske Godsejere siden 1536, deriblandt Brahe, Lindenov, Høg, Krag, Krabbe og Schested. De mest dominerende Slægter i 1660 er Bille med 13 Hovedgaarde, deriblandt Damsbo, Brobygaard, Kærsgaard, Løgismose, Hvidkilde, og Brahe med 7 Hovedgaarde som Brahesborg, Krengerup, Fjellebro, Østrupgaard og Hvedholm. 3 Slægter har 6 Gaarde; 1 Slægt 5; 4

Slægter 4; 8 Slægter 3; 12 Slægter 2 og 13 Slægter 1 Gaard. Den rigeste og mægtigste Adelsmand er Jørgen Brahe med sine 6 Hovedgaarde.

* * *

Jorden var Grundlaget for Rigdommen, og det er derfor ikke mærkeligt, at de fynske Godsejere med Flid og Energi kastede sig over Driften af deres Gaarde. Maalet for enhver Adelsmand paa den Tid var at samle det mest mulige Gods i Hovedgaardens Nærhed og saa bygge en Gaard, der var et saadant Gods værdigt. At dette ogsaa har været Maalet for mange fynske Adelsmænd, fremgaar klart af den Indskrift, som Christoffer Walkendorff 1599 lod opsætte i Svindinge Kirke:

„Jeg haver opbyggt Glorup og Kirken af ny. Jeg haver bekommet al Svindinge Sogn under Glorups Herskab. Jeg haver ladet opsætte alle Stengærder om Glorups Fang. Af alt dette roser jeg mig intet, men takker Gud. Men jeg glæder mig i Gud, at jeg haver regeret mine Tjenere i Fred med Sagtmodighed og Kærlighed.“

Stolthed og Selvfølelse lyser ud af denne Indskrift, og der var ogsaa Grund dertil, selv om Christoffer Walkendorff ikke naaede saa vidt som Kansleren Johan Friis. Denne byggede ligeledes en ny Hovedgaard, Hesselagergaard, hvis svungne Renaissancegavle den Dag i Dag fortæller om det dybe Indtryk veneziansk Arkitektur har gjort paa Bygherren. Han ejede til sidst hele Hesselager Sogn, fik Patronatsret til Sognekirken, fik Godset udskilt som et selvstændigt Birk og opnaaede i 1548 at faa Godset, 2 Hovedgaarde og 160 Bøndergaarde oprettet til Stamhus; men to Aar efter hans Død ophævedes det. En dygtig og driftig Godsejer var ogsaa Fru Ellen Marsvin, bjergsom, hensynsløs og praktisk som hun var, udnyttede hun uden nogen som helst moralsk Skrupel de Muligheder, som Datterens Forbindelse med Christian IV gav hende til at tilfredsstille sin Jordhunger. Et synligt Vidnesbyrd om fynske Godsejeres Interesse for deres Gaarde har vi i Erik Hardenbergs og Jakob Ulfeldts Jordebøger. Rigsraaden Erik

Hardenberg har bygget Skovsbo. Han var en energisk, dygtig og byggelysten Godsherre, og hans Jordebog, der nu findes i Odense Katedralskoles Bibliotek, er en af de ældste private Jordebøger, vi har. Jacob Ulfeldt, Holckenhavns Bygherre, var Godssamler i stor Stil, og hans Jordebog er yderligere interessant ved dens farvelagte Tegninger af de 3 Herregaarde, han byggede. Han flyttede Kogsbølle ud af Landsbyen, saaledes som det ofte skete paa Fyn i denne Tid, naar en ny Hovedgaard skulde bygges.

Da Jørgen Marsvin havde samlet tilstrækkeligt Gods om Hollufgaard, flyttede han den ud af Neder Holluf og lagde sin nye Gaard i Engen ved Lindved Aa. Byggemateriale fik han fra Hjalles Kirke, der nu blev nedrevet. Samme Jørgen Marsvin havde nogle Vanskeligheder med sin trolovede. Han havde i flere Aar været trolovet med Karen Gyldenstjerne, men det ser ud til, at hun var blevet ked af ham, det trak i alt Fald ud med Brylluppet, og hendes Slægt deltes i to Partier. Mogens Gyldenstjerne antog sig den forsmaaede Fæstemands Sag og skrev 1562 til Jomfruens Moder Fru Hedvig Gjøe: „Mærker jeg og, at den gode Mand vilde gerne have hende hjem, som tilhørligt er. At det nu forlænges for ham, det kan intet godt komme af“ — „Jørgen Marsvin er en fin, forsøgt Karl, har en naadig Herre og Konge og har ved Gud og noget selv, en god Sædegaard i Skaane og en udi Fyn.“ Det gjorde nu ikke Indtryk paa Svigermoderen, der svarede, at Datteren „er saa god som han“. 3 Aar efter fandt Brylluppet dog Sted, og i Ægteskabet fødtes Ellen Marsvin. Jørgen Marsvin blev endog Rigsraad, men nogen behagelig Mand blev han vist aldrig. Han modtog en kgl. Irettesættelse for Nærighed med Kost og Husrum over for Odensegaards Bønder, naar de skulde køre og arbejde for ham. Han beskyldtes ogsaa for Misbrug af sin Stilling som Værge for en kvindelig Slægtning. Det tjener heller ikke til Fordel for ham, at han var Hovedmanden i Bestræbelserne paa at faa omstødt Herlufsholms Skole. Et Gran værre var dog Jakob Hardenbergs Enke Sofie Lykke. De nye og utilbørlige Paalæg, hvormed hun besværede Bønderne under Holmekloster, førte til, at Kronen ind-

løste Ejendommen. Bønderne havde tidligere klaget over hende, „men den Stund, hun selv havde Klosteret og Birket, da turde ingen sige andet, end hun vilde have sagt, og hun fik de Vidner, hun vilde have“. Senere blev den driftige Dame grebet i ulovlig Studeeksport, ikke mindre end 1000 Stude havde hun paa uretmæssig Vis faaet ud af Landet; til sidst fratog Frederik II hende det norske Len, hun havde, „paa det vi engang for alle med videre Klage maa blive forskaanet“.

*

*

*

Den fynske Adel kan inddeles i 4 Grupper: Indvandret holstensk og slesvigsk Adel, den saakaldte Odense- og Bogense-Adel, Lavadel og Højadel. Indvandringen af *holstensk og slesvigsk Adel* er særlig sket i 14. Aarhundrede, da Fyn var i de holstenske Grevers Besiddelse, og Indvandringen bekræfter i det hele taget Fyns kulturelle, økonomiske og politiske Tilknytning til Hertugdømmerne i 14. og 15. Aarhundrede. Den slesvigske Slægt Emmiksen, der ejede Steensgaard ved Faaborg i det 16. Aarhundrede, opgav saaledes aldrig Forbindelsen med Hertugdømmerne og valgte sig næsten altid Hustruer blandt holstenske Adelsdamer.

Allerede i 1536 havde 6 holstenske Adelslægter slaaet Rod paa Fyn, alle var indkommet i 14. Aarhundrede. Forbindelsen med Hertugdømmerne fortsattes i de følgende Aarhundreder. 1568 erhvervede Rantzau'erne Ejendom paa Fyn, og 7 Aar efter meddelte Henrik Rantzau Kongen, at han havde sendt Sønnen Breide til Rantzausholm, nu Brahe-Trolleborg, hvor han skulde blive Vinteren over for at lære Dansk. I det 17. Aarhundrede fik Ulfeldt'erne rigtig Fodfæste, og inden 1660 indvandrede yderligere to holstenske Slægter Buchwald og Pogwisch, samt to slesvigske. Desuden er 4 tyske Slægter: Arenstorff, v. d. Kuhla, Rothkirch og Schult blevet fynske Godsejere. Med de holstenske Slægter fik holstensk Kapital Indpas og fortrængte ikke saa faa fynske Adelsmænd fra Slægtsgaardene,

særlig efter 1660 gik flere Gaarde over til holstensk Adel eller til Købmænd i Hamburg.

Den saakaldte *Odense-Adel* bestod dels af indfødte Odenseslægter, dels af indvandrede Familier og dels af gammel Adel, der flyttede ind til Byen og drev Købmandsvirksomhed. 1391 nævnes et Medlem af Slægten Tinhus som Borger i Odense, og i 16. Aarhundrede ejede den baade Egeskov og Juulskov og var en anset fynsk Adelslægt. Andre som Mule, Seeblad, Grott kæmpede bravt i 16. Aarhundrede for at bevare Adelskabet, enkelte Slægter som Marsvin og Akeleye naaede endog op i Højadelen. Disse Slægter dannede et Patriciat i Odense og beklædte Raadmands- og Borgmesterstillingerne. 1536 var saaledes Mikkel Pedersen Akeleye til Skinnerup, nu Ulriksholm, Borgmester. Han handlede med Klæde, Øksne og Korn, og i Byen ejede han et af de anseligste Huse, og her modtog han Christian II som sin Gæst. Rustningslister fra denne Tid viser ham som en af Fyns største Ejendomsbesiddere. Tidlig sluttede han sig til den lutherske Lære og sendte Peder Palladius i Følge med sin Søn til Wittenberg og betkostede hans mangeaarige Ophold der.

Odense var nu ikke den eneste By, der talte Adelsmænd blandt sine Borgere, der var ogsaa de *Bogense Herremænd*, der førte 1/2 Bjørn i Skjoldet og trods haard Modstand hævdede Adelskabet, til Slægten uddøde i Begyndelsen af 17. Aarhundrede.

Bortset fra de Slægter det lykkedes at gifte sig ind i Højadelen, vilde den øvrige Adel ikke rigtig anerkende denne Byadel, og det er sikkert ikke tilfældigt, at Odense-Adelen savnes blandt de Adelslægter, der nævnes i Recessen 1536.

Der var imidlertid andre end Odense-Adelen og de Bogense Herremænd, der kæmpede for at bevare Adelskabet. For mange af *Lavadelsslægterne* knob det med at holde Skjoldet oppe og ikke synke tilbage i Bondestanden. Flere af disse Slægter levede lige paa Grænsen mellem Herremand og Bonde, og mange af dem sank i Løbet af 16. og 17. Aarhundrede ned i Bondestanden.

Særlig talrig var denne Lavadel paa Langeland. Her var der en

Vrimmel af smaa Adelsgaarde, ejet af Slægter som Mylting, Hvitax, Hvas, Pors, Brun, Svale o. s. v., og paa Fyn træffer vi Slægterne Straale, Norby, Kruckow, Hundermark, Brok af Barløsegaard. Medlemmerne af disse Slægter gik helt og fuldt op i Driften af deres Gaarde, og deres Interesser naaede ikke langt ud over Sognegrænsen. Typisk er saaledes et Brev fra Hans van Mehlen til Lundsgaard ved Kerteminde til Hustruen Fru Eline Ulfeldt.

„Meine liebe Weibe Eline Hans van Mehlers paa Lundsgaard. Kjære Kone. Maa du vide, at Silden gælder fem Mark lybsk til Lübeck. Send dem til Lübeck med Borgmesterens Skib af Kerteminde. De Gedeskind maa du lade hænge i Borgestuen en Nat eller to. Bed Hans Pedersen eller Mads Kammersvend, at han vil gøre sit bedste og vil gøre mig de Skind sorte, røde og gule. Vi var til Skibs, saa blev ond Bør imod to Dage. Have vi lagt ud igen. Se vel eller du skal blive hængt. Kommer han til Kiel, saa maa han give mig Bud, saa vil jeg tage over med Skibet, der fører Maltet til Kiel. Lad ham sende mig Brevet til Per Hynczessen i Korsør. Hans van Mehlen med egen Haand.“

Skrive kunde Hans van Mehlen i hvert Fald, men det var nu ikke alle fynske Lavadelsmænd, der mestrede den Kunst. Melchior Hvas til Fodslette paa Langeland skulde 1601 underskrive et Skøde. Hans Hustru Abel Akeley maatte da underskrive det for ham, „efterdi jeg kan ikke selver skrive“. Han blev begravet i Fodslette Kirke, hvor hans „døde corpus hel og holden som en tør Bergefisk var at se“. Senere blev Kundskaberne dog større paa Langeland, thi en Snes Aar senere blev Christian Gaas sendt til Odense af sin Moder, for at Biskop Hans Mikkelsen kunde eksaminere ham og undersøge hans Lærdom og Kundskaber.

Om Mogens Rosenkrantz til Tange i Sydøstfyn hed det: „kunde han hverken læse eller skrive“. Paa Langeland kunde man ogsaa godt beklæde Embeder uden at have de fornødne Kundskaber. Niels Jakobsen Mylting til Pæregaard var Herredsfoged i Langelands Nørre Herred, skønt han hverken kunde læse eller skrive. Omsider

fik Axel Urne ham dømt for forsømmelig Embedsførelse, men snart fik han kgl. Tilgivelse og endte sine Dage i 1559 som Øens Landsdommer.

Disse Lavadelsmænd blev ofte set over Hovedet af de 10—15 Slægter, der udgjorde den fynske *Højadel*. Det var hovedsagelig dem, der sad inde med de Herregaarde, der endnu har et historisk Navn: Langesø, Glorup, Rygaard, Ørbæklunde, Egeskov, Ravnholt, Brahetrolleborg, for at nævne nogle af dem. Nogle af disse Slægter er udpræget fynske Slægter eller har gennem længere Tid været knyttet til Øen. Det gælder særlig Hardenberg, Rønnow, Brockenhuus, Bild, Friis, Walkendorff, Urne og Ulfeldt. Særlig de 3 første havde en stærk Stilling paa Øen ved Midten af 16. Aarhundrede. Og ved Ægteskab med Hardenberg'erne og Brockenhuus'erne arvede Ulfeldt'erne i Slutningen af Aarhundredet deres Indflydelse og konsoliderede deres Stilling i 17. Aarhundrede ved at gifte sig ind i Rantzau'erne og Lykke'rne.

Skønt Lykke'rne havde store Besiddelser i andre Dele af Landet, var de dog i hele Perioden fynske Godsejere, og det samme gælder Slægterne Podebusk og Gyldenstjerne. En enkelt Gren af Rosenkrantz'erne, Arreskovlinien, blev ved Ægteskab med Hardenberg'erne knyttet til Fyn, ved Giftermaal vandt ligeledes Lindenov'erne Indpas, og ved Periodens Slutning er Slægterne Brahe og Bille absolut dominerende.

Det er Medlemmerne af disse Slægter, der repræsenterede Fyn i Central- og Lokaladministrationen. Det var dem, der færdedes ved Hove og fik overdraget diplomatiske Hverv.

* * *

Man maatte imidlertid i det 16. Aarhundrede dygtiggøre sig, hvis man ønskede at træde i Statens Tjeneste. Den Tid var forbi, da Undervisning i „Gudsfrygt og Rytteri“ var tilstrækkelig for en ung Adelsmand. Adelen, Middelalderens Krigerstand, omdannedes i Lø-

bet af det 16. Aarhundrede til en Embeds-, Hof- og Godsejeradel. Den middelalderlige Ridder fortrængtes af Lansknægten og blev Agrar.

En Del foretrak dog, særlig i Begyndelsen af Perioden, den militære Uddannelse. Allerede som 13—14aarige forlod de Hjemmet og kom i Tjeneste hos en udenlandsk Fyrste, der oplærte dem. Ofte blev de ude i Aarevis. Caspar Markdanner til Rønningesøgaard drog som ganske ung Mand ud af Landet med en fransk Gesandt og tjente i Frankrig, Spanien og Italien, og efter endelig at have tjent Kejseren i 10 Aar vendte han hjem i 40 Aars Alderen.

Særlig synes Lavadelens Sønner stadig at have foretrukket en militær Uddannelse, vel fordi den var mindre bekostelig. Flere af Sø-officererne paa Frederik II's og Christian IV's Orlogsskibe hørte til den fynske Lavadel.

For Højadelens Vedkommende maa det vist siges, at den militære Uddannelse ikke var den almindelige, selv om den fandt Sted hele Perioden igennem. Rigsraaden Erik Rosenkrantz til Arreskov, Bergens dygtige Lensmand, var saaledes i sin Ungdom i Krigstjeneste i Sachsen og Brandenburg, og endnu Danmarks sidste Rigsmarsk, den kendte Anders Bille til Damsbo, fik sin militære Uddannelse i fremmed Krigstjeneste.

Flere fynske Adelsmænd tog Del i Trediveaarskrigen paa kejserlig Side. Jesper Friis til Ørbæklunde førte en noget omtumlet Tilværelse, han deltog i Kalmarkrigen, var i fransk Krigstjeneste, tog Del i Trediveaarskrigen, hvor han bl. a. til Kongens Forbitrelse kæmpede imod sit Fædreland, til sidst var han i dansk Krigstjeneste.

Berømtest af alle de fynske Godsejere, der søgte i fremmed Krigstjeneste, er Henrik Holck til Ravnholt, Wallensteins højre Haand og eneste fortrolige. En anden fynsk Adelsmand Frans Ulfeldt, Corfits Ulfeldts Broder, der deltog under Holck ved Lützen 1632, svang sig op til Oberst og fik Godser i Bøhmen, der senere arvedes af Corfits Ulfeldt. Hans Brev til Christian IV om Wallensteins Drab i Eger er interessant ved at være den eneste samtidige Relation om Mordet.

Den almindelige Uddannelse for en fynsk Adelsmand var dog som for andre at blive undervist hjemme eller hos en Slægtning, dernæst at gaa i en Latinskole eller paa Sorø og Herlufsholm for saa at afslutte Uddannelsen med den obligate Udenlandsrejse. Universitetet i København var nærmest en luthersk Præsteskole og kunde ikke give de unge Adelsmænd den Uddannelse i Statsret, Historie, fremmede Sprog og ridderlige Øvelser, der krævedes for at faa Adgang til Hoffet og Statstjenesten.

I Alderen fra 14—20 Aar drog de ud under Ledelse af en Hofmester, der ledede Rejsen og aflagde Rapport til Hjemmet. Opholdet i Udlandet varede ca. 5—8 Aar, nogle blev dog ude noget længere. Om den sidste Mand af den langelandske Slægt Mylting ved vi, at han i 1625 besøgte Sorø og saa drog udenlands, men først 30 Aar efter, i 1655, vendte han hjem, forlængst opgivet af sine Slægtninge.

I 16. Aarhundrede besøgte man hovedsagelig Universiteterne i Tyskland. I Slutningen af Aarhundredet gik Rejserne over Holland, hvor man særlig slog sig ned i Leyden, til Frankrig. Mange fynske Adelsmænd har saaledes studeret i Orleans. Den første var Knud Ulfeldt fra Kogsbølle i 1582. Med ham studerede indtil Periodens Udløb ca. 30 fynske Adelsmænd her.

Enkelte kom til Italien og studerede. Jørgen Gyldenstjerne studerede i 1520'erne i Bologna, og Johan Friis var i Rom i 1520 og opholdt sig i 1½ Aar i Italien.

Slægtskabsforbindelsen mellem Christian IV og Stuarterne førte de unge Adelsmænd i 17. Aarhundrede til England, derimod kom kun faa til Spanien.

Flere gik for kortere eller længere Tid i fremmed Hoftjeneste som Jørgen Lykke, der ejede Hverringe. Han blev Kammerherre hos den franske Konge Frans I, og de Erfaringer, han gjorde her, udnyttedes i høj Grad ved det danske Hof. Ved det franske Renaissancehof havde han lært Sæder og Skikke, der var mere forfinede, end man da var vant til i Danmark. Hans Pragtlyst gav sig Udslag ved, at han spiste paa Sølvallerkener, og hans ødsle Gavmildhed gjorde et

saadant Indtryk paa hans Samtid, at den blev ordsprogsagtig. „Den staar aaben som Jørgen Lykkes Pung,“ sagde man.

To fynske Adelsmænd kom vidt omkring paa deres Rejser. Den ene er den tidligere omtalte Jesper Friis til Ørbæklunde. Om ham hedder det, at han ikke blot berejste de polerede Lande i Europa, men ogsaa besøgte Ægypten, Arabien og Palæstina. I Nærheden af Cairo saa han Pyramiderne „samt mange ægyptiske Mumier og balsamerede Corper af de gamle ægyptiske Konger“. Formodentlig er det ham, der hjembragte de to Mumiekister, hvoraf den ene var forsynet med Hieroglyffer, der i nogen Tid var paa Ørbæklunde og senere brugtes som Vandingstrug i Kerteminde og Svendborg og nu findes i Nationalmuseet.

Den anden var Corfits Ulfeldts Fader, Rigskansleren Jakob Ulfeldt til Ulfeldtsholm. Som 14aarig drog han til Udlandet og studerede i Genève, Basel og Bologna. Herfra rejste han over Ravenna til Rom. Over Napoli og Sicilien drog han til Malta. Sammen med Ridderne deltog han i et lille Felttog mod Tyrkerne. 1588 var han i Konstantinopel, hvor han beundrede det tyrkiske Regeringsmaskineri. Over Rhodos og Cypren rejste han til Jaffa og Jerusalem. Her saa han det Hul, hvor Træet havde staaet, hvoraf Kristi Kors var taget. Det var yderst besværligt at rejse i de saakaldte upolerede Lande. „Vel 20 Gange maatte han løse sig fri og blev ilde trakteret med Hug og Slag.“ Fra Jerusalem drog han saa til Ægypten og over Alexandria til Kreta, hvor han kom i Lag med Grækerne, der morede sig med at drikke ham til og undrede sig over, at „den tyske Nation“ ikke viste større Udholdenhed ved Bægeret. Hjemrejsen gik over Venezia, Padova og Holland.

Snart drog han ud igen, opholdt sig to Aar i Frankrig. Derefter rejste han over Genova—Barcelona til Madrid, hvor han i nogen Tid opholdt sig ved Filip II's Hof. Hjemrejsen gik over Norditalien, Ungarn og Warschawa.

Et synligt Udbytte af de kostbare Rejser var de ypperlige Sprogkundskaber, som Adelen navnlig i Christian IV's Tid sad inde med.

Om Jakob Ulfeldts 3 Sønner Knud, Laurids og Corfits ved man, at de talte 6—7 Sprog meget godt og forstod endnu flere. Rigsraaden Otto Krag, der ejede Egeskov, rostes for sin Kyndighed i Spansk.

Flertallet fik selvfølgelig meget lidt ud af Rejserne, mange omkom i det fremmede ved Sygdom og Drab. Rejserne var absolut ikke fri for Fare af den ene og den anden Slags. Frans Rantzau blev saaledes fanget af Hertugen af Alba, og først da Faderen skriftlig bevidnede, at han kun rejste som „Student“, slap han fri. Da Jørgen Quitzow til Sandager kom hjem fra Udlandet, fulgte en Kvinde efter ham her til Landet, og han maatte give hende 4000 Daler for at blive hende kvit.

Naar de unge kom hjem, tog de som Regel Tjeneste ved Hoffet og Kancelliet, men mange af dem trak sig snart ud af Statstjenesten, giftede sig og foretrak at leve paa deres Gaarde og drive dem.

Eiler Brockenhuus til Nakkebølle havde aldrig noget offentligt Hverv, og da han var velanskreven og nød stor Agtelse blandt sine Standsfæller, skyldes det sikkert personlig Uvilje mod al offentlig Fremtræden. Og den samme Ulyst til at bære det offentlige Livs Byrder finder man hos Rigsraaden Erik Hardenberg til Skovsbo. I et Brev til sin gamle Hofmester lader han denne vide, at det var kun af Lydighed mod Faderen, at han tog Hoftjenesten; „at blive hjemme og leve paa mine Gaarde og at tilbringe Tiden med Bøger og Studier“ var hans højeste Ønske.

Inden for Central- og Lokaladministrationen har den fynske Adel selvfølgelig spillet en Rolle i denne Periode. Den betydeligste af dem alle turde være Kongens Kansler Johan Friis til Hesselager, der i to Kongers Levetid var den ledende Statsmand. Særlig har Stillingerne som Righshofmester og Rigens Kansler været beklædt af fynske Godsejere. Ikke mindre end 4 har beklædt Righshofmesterstillingen. Den mest ansete af dem er den dygtige og energiske Christoffer Walkendorff til Glorup. Et mindre godt Navn fik Eiler Hardenberg, der var Righshofmester under den nordiske Syvaarskrig. Han er blevet kaldt den mindst indflydelsesrige Righshofmester mellem Reformationen og

Enevælden og betegnedes af sin Samtid som uduelig. De to sidste fynske Rigshøfmeistre var begge Christian IV's Svigersønner. Den ene er Frans Rantzau til Rautzausholm, nu Brahe-Trolleborg, der imidlertid døde, inden han fik vist, hvad han dueede til. En Aften, da han forlod Rosenborg efter et Selskab hos sin kongelige Svigerfader, faldt han i Slottets Voldgrav og druknede. Den sidste fynske Rigshøfmeister er den saa sørgelig berømte Corfits Ulfeldt.

De 5 fynske Rigskanslere i denne Periode synes alle at have været dygtige og højt ansete Mænd. Alle 5 hørte til Øens ledende Slægter som Bryske, Quitzow, Urne og Ulfeldt. De 2 fynske Adelsmænd, der blev Rigsmarsk i denne Tid, lod begge deres Liv for Fædrelandet: Frans Brockenhuus til Egeskov, „der blev skudt for Varberg af de Svenske“ i Syvaarskrigen, og den ulykkelige Anders Bille til Damsbo, der blev dødelig saaret 1657 ved Stormen paa Frederiksodde. Ogsaa i Spidsen for Flaaden træffes fynske Adelsmænd, og hertil kommer saa den hele Række af menige Rigsraader, der repræsenterede Fyn i Raadet.

I endnu højere Grad var den fynske Adel repræsenteret i Lokaladministrationen. Paa Fyn fandtes 6 Hovedlen: Nyborg, Odensegaard, Rugaard, Hindsgavl, Hagenskov og Tranekær. Af disse Len blev Nyborg og Hagenskov i overvejende Grad besat med fynske Godsejere. Af de 19 Lensmænd, der sad her, var kun 4 ikke fynske, den ene var Lensmand i Nyborg lige efter Grevens Fejde, de øvrige var Lensmænd under Syvaarskrigen. Af dem var to holstenske Adelsmænd, og de var Lensmænd paa Hagenskov.

Nyborg Len var bogstavelig talt et Familielen for Brockenhuus'erne. Mikkel Brockenhuus og hans Søn Frants havde det fra 1538—62, og Frants' Søn Laurids Brockenhuus sad der fra 1579—1601, og ni Aar efter fik hans Svigersøn Jakob Ulfeldt Lenet og beholdt det til 1631.

Af de ni ikke-fynske Adelsmænd, der blev Lensmænd paa Odensegaard, var de 8 fra Frederik II's Tid. Talrigest var de ikke-fynske Adelsmænd paa Hindsgavl og Tranekær. Slægten Lindenov var særlig repræsenteret paa Hindsgavl, i 45 Aar var Medlemmer af denne

Slægt Lensmænd her. Paa Tranekær optraadte de ikke-fynske Lensmænd paa en enkelt nær først i Tiden efter 1612.

Listen over Lensmændene viser ogsaa, hvilken stor Rolle Brockenhuus'erne spillede i 16. Aarhundrede. Mikkil Brockenhuus var Lensmand paa Nyborg, Sønnen, Rigsmarsken, fik Nyborg efter ham og beholdt det til 1562, samtidig var han paa forskellige Tidspunkter Lensmand paa Hindsgavl, Hagenskov og Tranekær. Hindsgavl fik hans Svoger Hans Johansen Lindenov efter ham, og 2 andre Svogre var Lensmænd paa Odensegaard. Rigsmarskens Søn Laurids Brockenhuus fik Nyborg og havde tillige en kort Tid Tranekær. Af hans Svigersønner fik Jakob Ulfeldt 1602 Hindsgavl, dernæst Hagenskov og Nyborg 1610—31. Den anden Svigersøn Corfits Ulfeldt var Lensmand paa Rugaard.

* * *

Den fynske Adel følte sig som en Enhed, og som saadan havde den en aarlig Sammenkomst i Odense. Denne Sammenkomst kaldtes Landemode og blev oprindeligt holdt 13. Januar, 20. Dags Jul. Sammenkomsten fik faste Former, da Christian III 1547 stadfæstede den saakaldte Fyns Vedtægt, der gaar tilbage til Christian I's Tid. Foruden at indeholde en Række Bestemmelser om Adelen som Godsejere, indeholder den ogsaa Regler vedrørende dette Landemode. Blandt andet forpligtede man sig under Bøde til at komme til Landemodet. Paa dette afgjordes opkomne Stridigheder, og det fortælles, at Adelen derefter „ved en stor Banket holdt en venlig og glædelig Omgængelse i nogle Dage“.

Samtidig med Landemodet afholdtes Landstinget. Det var Adelsens Værneting og forvaltedes af en Adelsmand som Landsdommer. I Begyndelsen af Perioden holdtes det under aaben Himmel, men i 1569 skænkede Frederik II det Elende Gildes Gaard, og fra 1578 til Enevælden holdtes Landstinget i Domstuen i Graabrødre Kloster. Adelen savnede imidlertid stadig et Lokale til dens selskabelige Sammenkom-

ster, i hvert Fald vides den ikke at have haft nogen Gaard, før den i 1634 købte Slægten Podebusk's Gaard paa Sct. Knuds Kirkegaard. Den kaldtes fra nu af Adelen's Gaard og var Samlingssted for den fynske Adel til 1660.

Landemode og Landsting knyttede saaledes Adelen til Odense. En yderligere Tilknytning skete ved, at der afholdtes lokale Rigsraadmøder i Byen, og ved at Mønstringen af den fynske Adel foregik her. Desuden boede baade Frederik II og Christian IV ofte paa Odensegaard. Her afholdtes bl. a. den store Lenshylding 1580. Tit og ofte var der Fest, naar Kongen gæstede Byen, og den fynske Adel har da jævnlig været Kongens Gæster. Vi ved, der er spillet Komedie paa Torvet i Odense, og i 1593 fik den latinske Skolemester udi Odense Skole 20 Daler af Christian IV til Skolens Personer „for den Comedie de agerede for H. M. paa Odensegaard“. I en enkelt Periode, da Pesten 1651 rasede i København, flyttedes Landets Centralstyrelse hertil.

Hoffets Nærværelse og de mange Møder gjorde det naturligt for Adelen at erhverve sig Gaarde i Odense. Og snart fandtes der en Vrimmel af Adelsgaarde. I Overgade havde Slægterne Brockenhuus, Bille, Ulfeldt og Skinkel deres Ejendomme. Her laa ogsaa Møntergaarden, bygget af Falk Gjøe til Hvidkilde. Den gamle Bispegaard, det nuværende adelige Jomfrukloster, ejedes først af Brockenhuus'erne og senere af Brahe'rne. Podebusk'ernes Gaard har jeg omtalt. Hvor Læseforeningen nu ligger, laa Ebbe Munks og Sidsel Høgs Gaard, paa Klingenberg havde Slægten Skovgaard en Ejendom. Bryske'rne havde et stort Stenhus mellem Graabrødre Kirkegaard og Vestergade, bag Fyens Stiftstidende. Paa Nørregade laa Hardenbergs Gaard, og her opførte Eiler Rønnow sin Bindingsværksgaard, der i mange Aar husede Fyns Folkemuseum og nu er flyttet til Møntestræde; der kunde nævnes mange flere endnu. 3 kgl. Lensmænd var der i Byen: Stiftslensmanden paa Odensegaard, Rigens Kansler havde Provstegaarden og Kongens Kansler Sct. Knuds Kloster som Len.

Odense blev Midtpunkt for den fynske Adel. Det blev derfor gan-

ske naturligt, at dens Fester ogsaa blev henlagt hertil. Mangfoldige Gange er den fynske Adel stævnet til Bryllup i Odense. Sædvanligvis stod det paa Byens Raadhus, og hyppigt afholdtes Festerne, naar Adelen var samlet til Møder i Byen. Bryllupper samtidig med Afholdelse af Landemodet var ikke ualmindeligt. Da Adelen blev tilsagt til Odense Allehelgensdag 1626 for at betale Skat, fejredes der den 22. og 29. Oktober Bryllupper.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at der i de Dage var Fest i Byen. Store Forberedelser blev truffet til et saadant Bryllup. Gang paa Gang er Jørgen Brahes Frue Dragefrue, d. v. s. hun er indbudt til at hjælpe med at smykke Bryllupssalen.

Bryllupsfestlighederne indledtes med, at Bruden kom til Byen ledsaget af et stort Følge. Mette Rosenkrantz fortæller, at hun drog til Torpegaard og førte Emmerik Rosenkrantz' Brud til „Onse“. Det var en stor Hæder at blive indbudt hertil. „Red jeg med Bruden Jfr. Mette Rud i Byen,“ skriver Jørgen Brahe i sin Dagbog, og Dagen efter stod saa Mette Ruds og Niels Trolles Bryllup.

Et saadant Bryllup varede flere Dage. Ellen Gjøe blev indført i Odense om Lørdagen d. 20. August, om Søndagen fejredes hendes Bryllup med Emmerik Rosenkrantz, og først om Lørdagen d. 27. var Festlighederne forbi.

Brylluppet foregik i Kirken og selvfølgelig Stiftskirken, Sct. Knuds Kirke. Henning Walkendorff til Glorup fik dog Lov til, at Sønnen, hvis Bryllup skulde staa i Odense, maatte lade sig vie paa Salen, og ved et Bryllup paa Nakkebølle foregik Vielsen i et „Paulun“. Hyppigt sluttede Brylluppet i Brudeparrets fremtidige Hjem. I sine Kalenderoptegnelser fortæller Eiler Brockenhuus, at „Den 1. August 1574 stod mit første Bryllup udi Odense. 8. August 1574 gjorde jeg mit Velkommen paa Nakkebølle.“

Antallet af Bryllupsgæster afgang selvfølgelig af Slægternes Rigdom og Anseelse. Det har dog sikkert været ganske enestaaende, naar der i 1640 var 160 Gæster ved Laurids Ulfeldts og Else Parsbergs Bryllup; det var da heller ikke Smaating, der faldt af til Brudeparret.

Foruden 36 Sølvkander fik det 5137 Lod Sølv, deraf var de 1610 Lod forgyldt.

Efter Vielsen holdtes Maaltid og Dans. Hvad der spistes ved et Bryllup paa Fyn, ved vi ikke, men Opdækningen ved Karen Brahes Barsel i Odense 1637 var til 1. Sæt Dyresteg med Ribssaft, Suppe, Gedde m. Roer, Høsepostej, Gaasesteg m. Agurker, Karper, Peberrodsød og Sukkerbrød, og til 2. Sæt Lammesteg m. Rødbeder, Krebs og Tærte.

Det var Forgangsmandens Opgave at sørge for, at alt gik sømmeligt til, men efterhaanden som Vinkanderne tømtes, og Ansigterne blev blussende, blev Hvervet vanskeligt, og undertiden gik det da galt. Lensmanden paa Odensegaard maatte saaledes i 1592 tiltale Præsten i Allerup for usømmelig Tale ved Laurids Straales Bryllup.

Efterhaanden som Maaltidet trak ud, blev Kvinderne utaalmodige, de vilde danse, og undertiden var deres Utaalmodighed saa stor, at de ikke kunde vente, men sprang over Bordet og dansede under Maaltidet. 1586 udstedte Regeringen et Forbud herimod. 3 Aar efter blev det overtraadt ved Mette og Kirsten Hardenbergs Bryllup i Odense med Preben Gyldenstjerne og Axel Brahe. Sidstnævnte var uheldigvis Lensmand paa Odensegaard og maatte derfor betale en større Bøde.

Efter Maaltidet gik Dansen med Liv og Lyst. Polskdansen med dens raske og fejende Bevægelser var anstrengende, det maatte en af Dronningens Jomfruer sande. Under Dansen paa Koldinghus en Novemberaften 1587 segnede Ellen v. Mehlen fra Broholm pludselig død om.

Naar Brudeparret trak sig tilbage til Brudekamret, nærmede man sig Festens Afslutning. De ældste Latinskoledrenge, der havde underholdt Gæsterne, skulde nu, saaledes lød Bestemmelserne fra Odense Latinskole, gaa hjem, men Gæsterne kunde endnu fortsætte, og jo længere det varede, des større blev Lystigheden og ogsaa Rusen, og det har sikkert ikke gaet helt stille af, naar de kaade Bryllupsgæster til sidst brød op.

1589 var Carl Bryske til Langesø i Odense til Bryllup; da han om

Aftenen sammen med andre adelige i straalende Humør gik fra Brylluppet, standsede man uden for Hans Mules Dør og ruskede i den for at faa ham op. Hans Mule havde ikke den fjerneste Lyst til at staa op og forhandle med de kaade Bryllupsgæster, saa han lod, som om han intet hørte, men det blev for farligt, for under Latter og Spøg blev 54 Glasruder slaet ind i Huset, og Spyd og Sværd huggede i Karm og Sprosser. Endnu holdt Hans Mule Stand, men da en Sten kom farende og ramte ham, forlod han endelig Skuepladsen. Den noget uofficielle Afslutning paa Brylluppet maatte Carl Bryske senere staa til Regnskab for.

Den kendte Læge og Apoteker i Odense Cornelius Hamsfort, der sikkert har overværet nogle Adelsbryllupper i Odense, har sandsynligvis Ret, naar han siger, at „det er ikke muligt for Danske, især Adelsmænd, at holde Bryllup, uden at den ene maner den anden saa længe til at drikke og selv gør Besked, indtil de med Tugt at melde spy Øllet igen og i Tjeneres og Gæsters Nærværelse uden mindste Skam besørger andet under Bordet“.

Gejstligheden i Odense har sikkert glædet sig ved de mange adelige Bryllupper; thi der tilfaldt dem et klækkeligt Honorar. Hyppigt var det dog Biskoppen, der forrettede Vielsen. I sin Dagbog fortæller Biskop Hans Mikkelsen, at den „12. September viede jeg i Sct. Knuds Kirke Gregers Krabbe og Helvig Rud, Christen Skeel og Birgitte Rud. 14. September bragte sal. Corfits Ruds Datter Elisabeth mig Honorar i hendes Moders Navn“. Hans Mikkelsen var en højt skattet Modepræst og hyppig benyttet Forfatter af Ligprædikener. Der er trykt ikke mindre end 37, og Honoraret var sædvanligvis et Sølvkrus paa 100 Lod med 100 Rdl. i. Han efterlod sig ogsaa en betydelig Formue.

Ligprædiken spillede en stor Rolle for Adelen. Margrethe Akeleye førte altid sin Herkomst og Levnedfortegnelse samt Teksten for sin Ligprædiken med sig paa sine Rejser.

Mange fynske Adelsmænd foretrak at blive begravet i Stiftsbyen. Endnu i Begyndelsen af Perioden var det almindeligst, at det skete i Sct. Hans Kirke, men senere blev Sct. Knuds Kirke den foretrukne,

og endnu er Walkendorff'ernes lille Renaissancekapel bevaret. Kort efter Reformationen var det endnu Skik straks at foretage Begravelsen; da Gert Bryske d. 13. Juni 1552 døde paa Dallund, blev han begravet i Søndersø Kirke d. 16., men Arvingerne efter Fru Sidsel Bryske til Langesø lod hendes Lig staa over Jorden i 4 Maaneder fra 7. Februar til 14. Juni. Selv efter Begravelsen var det ikke sikkert, den døde havde faaet Fred; ofte blev Liget ført til Familiebegravelsen. Jørgen Brahe fulgte Corfits og Otto Ruds Lig fra Sandholt til Odense, og foran Corfits' Lig førtes en Hest med et sort Klæde, og paa dens højre Side hang hans Kommandostav, og paa den anden Side hans Sporer, en Karl i fuld Vaaben kom med hans blottede Kaarde, og bagefter gik en Dreng med Otto Ruds Værge. Da Begravelsen havde fundet Sted, fulgte Jørgen Brahe Dagen efter Ligene til Sandholt. Undertiden førtes den døde fra Landsdel til Landsdel. I den varme Sommer 1584 vilde Emmeke Kaas' Enke føre Mandens Lig fra Ystad til Fyn, men det blev dog forbudt.

Naar Slægt og Venner var vendt tilbage fra Kirken, holdtes et storlaaet Gravøl. Netop ved denne Lejlighed viste man stor Pragt og Ødselhed, alt til Ære for den afdøde. Med Rette mente Johan Friis, at „intet tjente de døde Legemer bedre end at de med det allerførste kommer i Jorden til deres Hvilested. Jeg befrygter saare, at engang skal Gud straffe Danmark, besynderlig Adelen og de rige for saadan unyttig Prang, som de drive i de Dødes Jordefærd“.

Det var ikke ualmindeligt, at Deltagelse i et festligt Lag senere kunde faa slemme Følger. Vinen løsnede Tungebaandet, og tit forledtes man til Ord og Udtryk, som man ellers nok skulde vogte sig for. Saaledes red i 1628 3 Hofjunkere ind paa Kørup for efter Christian IV's Befaling at affordre Henrik Podebusk en skriftlig Erklæring, om han havde sagt, at Kongens Døtre med Kirstine Munk „ikke var for Frøkener at æstimere“. For Henrik Podebusk's Vedkommende resulterede Forespørgslen i, at han ikke fik en eneste Forlening.

Værre gik det dog Kristoffer Urne til Rygaard, der i et Drikkelag talte hadske Ord om Kongen og Johan Friis, som han beskyldte for

at have ombragt hans Morbroder, den fængslede Biskop Joakim Rønnow, og truede med, „at derfor skulde Ild og rød Lue“ gaa over Land og Rige. Rigsraadet dømte ham til at være en „æreløs Mand“ og „en lovløs Løgner“, der efter denne Dag ikke skulde „staa til troendes for nogen ærlig Mand“.

I over en Snes Aar sad han fængslet, indtil han ved Slægtinges Kautionslap ud; men atter løb hans Tunge løbsk, og Kautionisterne maatte ud med 10,000 Joachimdalere. Sit urolige Liv endte Kristoffer Urne i Syvaarskrigen, hvor han blev fanget ved Svarteraa og døde i Fangenskabet.

Urne'rne var et stridbart Folkefærd. Samme Kristoffer laa i Strid med Fætteren Jørgen Urne til Hindemade. Han var endnu betaget af Adelsens gamle Fejderet og mødte derfor op paa Rygaard i Harnisk og med Værge, ledsaget af sine Svende, og gav sig til at plaffe løs og bruge Mund, hvorfor han maatte gøre Kongen Afbigt.

*

*

*

Til daglig levede man dog ellers fredelig paa sin Gaard, optaget af Gaardens Drift eller af offentlige Gøremaal. Nu og da afbrødes det ensformige Liv ved Slægtinges eller Venners Besøg. En saa optaget Mand som Jørgen Brahe er dog stadig paa Farten, men hyppigt giver han i sin Dagbog Udtryk for Glæden ved at komme hjem og være i Ro. Ofte er han i Odense paa Kronens Vegne, og hvor hyggeligt var det da ikke ovenpaa den anstrengende Dag sammen med Corfits Rud at spise Aftensmaaltid hos Henning Walkendorff i hans Gaard.

Det hører ogsaa med til det daglige Billede, i hvert Fald i den aandeligt interesserede Del af Adelen, naar Jørgen Brahe en Septemberdag ved Middagstid sidder og læser i Huitfeldts Kong Frederik I's Krønike, og naar Fru Anna Gyldenstjerne om Aftenen sidder i sit Kammer ved to Vokslys og læser i Bibelen.

Til det daglige Liv hører ogsaa Salg af Stude og Korn, Mageskifter og Godshandler, Forhandlinger om Markskel og Rettigheder. Alt

sammen Ting, der let kunde føre en Proces med sig. Stridbare og ret-haveriske var den Tids Mennesker, og den fynske Adel er i den Henseende hverken værre eller bedre end den øvrige Adel. Strid om Jord fremkaldte mere end noget andet Raahed og Brutalitet, og i den Henseende er det ligegyldig, om Vedkommende hører til Lav- eller Høj-adelen. Godsgriskhed og Begærlighed fremkaldte ogsaa stadige Stridigheder med Borger og Bonde.

Om Mourids Podebusk til Kørup sagde Frederik II, at han „ene mere end nogen anden, ja, moxen mere end alle andre vore Under-saatter af Adel“ laa i Strid med Borgere og Bønder. Hans Oldeland til Vejlevgaard blev kort efter Reformationen dræbt af Borgerne i Assens, og Hans Oldeland til Vejrupgaard og hans Stedfader over-faldt paa Bjærge Herredsting Herredsfoged Knud Mule med Hug og Slag, saa han med Nød og næppe slap fra det med Livet. Frederik II fritog ham i den Anledning for at møde til Lenshyldning i Odense med sine Folk og Heste, da han ikke ansaa ham for værdig til at komme i det gode Selskab, „som er foreskrevet did“.

Alt dette er dog intet mod den Voldsomhed og Stridbarhed, der møder en hos Slægten Emmiksen paa Steensgaard. Paa Christian III's Tid ejedes Gaarden af Anders Emmiksen, der ikke undsaa sig ved at fremlægge falske Breve i Retten og senere blev dømt for ærerørige Ord mod Kongen og Axel Urne. For at gaa fri for Straf maatte han forpligte sig til at drage lige hjem til Steensgaard og forblive der og ikke forlade Gaardens Mark og ret Vej til Kirken og ikke besøge nogen Forsamling eller Landemode under Bøde af 4000 rhinske Gylden.

Hans Søn var Otto Emmiksen, om hvem Lisbet Bryske i sin Slægt-bog kort og godt skriver, „han var meget ond og ugudelig“. Borgerne i Faaborg klagede over ulovlig Beskatning og Besværing af Otto Emmiksen, og skarpt irettesatte Frederik II ham og lod ham vide, at han havde „Midler til at styre ham, hvis han skulde tage anderledes af Sted, end det sig bør“.

Hans to ugifte Søstre boede i Vissenbjerg, og da den ene døde, be-

slaglagde han begges Ejendom. Han optog Naboernes Kvæg og udleverede det først, naar det var udsultet og ødelagt. Da han endelig til sidst overfaldt Karen Bryskes Foged, blev han ligesom Faderen dømt til at opholde sig paa Steensgaard.

Otto Emmiksen fik en voldsom Død. En Morgenstund, da han laa og sov i sit Kammer, blev han dræbt af to af Gaardens Folk. De var betalt til det af hans 3. Hustru, den holstenske Adelsdame Dorte Heesten. Hun maa have haft Grund dertil, thi Lisbet Bryske siger, „han var saa ond imod hende, som han var mod alle sine Fruer“.

Hos de fynske Adelsdamer træffes den samme Lyst til at tage sig selv til Rette. Berømt i saa Henseende er Fru Anna Oldeland til Uggerslevgaard. Hun laa i Strid med sin Sognepræst og laaste derfor Kirken, saa Gudstjenesten forhindredes 3 Onsdage i Træk, hun lod sin Karl slukke Lysene i Kirken 2. og 3. Juledag og lod sine Folk gøre saadan Bulder, at Præst og Menighed maatte fortrække. Og da Fyns Biskop tog Præstens Parti, afbrød den temperamentsfulde Dame Biskoppen under selve Prædiken i Sct. Knuds Kirke og overfusede ham med Skældsord, saa han maatte afbryde Prædikenen.

Fru Anna Oldeland har ikke været enestaaende. Et ligesaa slet Ry paa sig havde den trættekære og listige Fru Anne Ulfeldt, der var gift med Jørgen Daa til Østrupgaard. Hun mishandlede korporligt sin Svigerinde, og ganske ulovligt satte hun sig i Besiddelse af Enggaard, nu Gyldensteen. Og hvad mener man om det Skudsmaal, Fru Anna Brahe til Elvedgaard fik? Hun var trættekær og sladderagtig, hedder det, „vel skjøn af Byrd, men ellers i alt sit Levnedes Væsen et uterligt og skarns Kvindfolk“.

Sorte Faar fandtes der i de bedste Familier, og de straffedes strengt. Man vaagede over Slægtens Ære. To fynske Adelsmænd stiftede i denne Tid Bekendtskab med Danmarks Statsfængsel. Den ene var den berygtede Eiler Brockenhuus til Søndergaarde, der levede sammen med sin Svogers Hustru, hvad der betragtedes som Blodskam, og havde Børn med hende og sin Søster. Han indespærredes paa Dragsholm, hvor han døde efter 23 Aars Fængsel.

Engang i 1626 flygtede Fru Karen Urne fra Tiselholt til Broholm og søgte Beskyttelse mod sin Mand Isak Pedersen Maaneskjold, der havde mishandlet hende, og da han ogsaa stævnedes for Vold mod en Tjenestepige, idømtes han livsvarigt Fængsel paa Dragsholm.

Frem for alt forlangtes, at Standens Kvinder nøje rettede sig efter den gængse Moral. Falk Gjæ til Hvidkilde og hans Søkende maa have følt det som en frygtelig Ulykke, da deres Søster Sibylle blev henrettet i Odense for i Dølgemaal at have født et Barn paa Jerstrup og ombragt det.

Da Rigborg Brockenhuus „var meget ung og endnu ej kendte Kærligheds Magt“, stiftede hun ved Hoffet Bekendtskab med Frederik Rosenkrantz til Rosenvold. „De kom hinanden saa nær, saa hun af en Hændelse nedkom med en Søn“. Den strenge Fader lod falde Dom i Sagen, og i 5 Aar sad hun indespærret i sit Kammer paa Egeskov med en Pige til Opvartning, og Maden fik hun gennem et Hul i den afflaasede Dør.

Kaj Rantzaus unge og rige Enke, den bekendte Fru Anna Lykke, blev i 1626 paa Kongens Bud arresteret i Nyborg, fordi hun „mod alle ærlige Fruentimmers og Enkers Manerer“ opholdt sig i Kolding under Herredagen og „med Drik og Letfærdighed aarle og silde“ opholdt den udvalgte Prins og omgav ham med „alle Haande slette Gesindiken“ til Opvartning.

I nogle Optegnelser har Fru Anna Lykke skildret sine Genvordigheder paa Overrejsen og sit Ophold paa Bahus. Under Overfarten maatte de paa Grund af Storm gaa ind til Præstø, og hun kom op til Byfogeden. Livfuldt fortæller hun, at Kaptajnen om Aftenen sad til Bords med alle sine Folk, „og jeg sad ved Kakkellovnen, for jeg ingen Mad vilde have, og maatte der staa én inden Døre med en lang Bøsse og vare paa mig“. Om Natten laa hun inde i Stuen i sine Klæder paa en Kurveseng, medens Matroserne drak og doblede den hele Nat, „hvilket jeg ikke var vant ved sligt før og maatte lide mange bespottelige Ord“. Og da en satte sig tæt ved hendes Seng, bad hun ham flytte sig, han svarede mig „Kære, maa jeg ikke sidde“ og satte sig

lidt længere hen paa en anden Stol og sagde: „Nu sidder jeg vidt nok fra Katteskarpet“. Efter to Aars Forløb slap hun og ægtede senere Knud Ulfeldt til Hellerup.

* * *

Ogsaa paa det kulturelle Omraade har den fynske Adel ydet en Indsats. Mange fynske Adelsdamer udmærker sig ved Lærdom. Anne Gjøe, der havde tilbragt sin Barndom paa Rosenholm hos den lærde Holger Rosenkrantz, efterlod sig ved sin Død en Bogsamling paa 900 Bind, som hun skænkede sin Søsterdatter Karen Brahe, „thi jeg haver taget Omsorg for dem efter min Død, at de, som jeg med saa stor Flid og Glæde haver samlet, maatte ikke blive spredt“. De danner den Dag i Dag Grundstammen i Karen Brahes Bibliotek i Landsarkivet for Fyn.

Glæden ved at samle Bøger delte Anne Gjøe med sin lærde Svigerinde Birgitte Thott til Boltinggaard, der ved sin Oversættelse af Seneca for bestandig har sikret sig et Navn i den danske Litteratur. Samtidig levede der en Bogsamler paa Egeskov. Laurids Ulfeldt havde her et prægtigt Bibliotek.

Humanisten Jørgen Gyldenstjerne skænkede sin Bogsamling til Sct. Knuds Kirke og alle Prædikantere, Læsemestre og Skolemestre i Odense. Foruden Luthers, Melanchtons og Erasmus af Rotterdams Skrifter indeholdt den hele corpus juris og Plinius' Naturhistorie, Plautus' Komedier, Værker af Cicero, Plutarch og Sallust samt Digte af Vergil, Ovid, Horats og flere andre. Desuden fandtes en Saxo Grammaticus i Bogsamlingen. Dyb Interesse for Fædrelandet og deres egen Slægts Historie præger mange af den fynske Adels bedste Mænd. Hvad Johan Friis betød for Anders Sørensen Vedel er kendt af alle. Rigskansleren Antonius Bryske til Langesø var Ejer af det berømte Runchaandskrift af Skaanske Lov og hjalp mange til Studier i Udlandet. Henrik Smid tilegner ham 1555 3. Urtegaard og takker for „store Velgerninger nogle Aar forledne udi Wittenberg“. Caspar Markdanner lod den store Jellingesten udgrave.

Eiler Brockenhuus til Nakkebølle, Niels Friis til Hesselager og Jørgen Brahe til Hvedholm har ved deres Kalenderoptegnelser og Dagbøger skabt vigtige Kilder til den fynske Adels Personalhistorie.

Den saa ofte omtalte Rigsraad Jakob Ulfeldt til Ulfeldtsholm var en Mand med rige aandelige Interesser. Særlig ivrig var han for at tilvejebringe en Fortsættelse af Saxo, og selv bearbejdede han en ældre Krønike. I Forordet betonedede han Historieforskningens Betydning, og han viser megen Forstaaelse af videnskabeligt Arbejde. Den sande Adelsmand er efter hans Mening Tyge Brahe, der „skønt født af Rigets fornemste Adel, sætter det Adelskab højere, der vindes ved Aandens Udvikling gennem Forskning“. I sine sidste Aar syslede han med et Forsvarsskrift for sin uheldige Gesandtsskabsrejse til Rusland, der havde paadraget ham Kongens Vrede og ført til hans Udstødelse af Rigsraadet.

Selv ganske unge Adelsmænd førtes af Slægtsinteresse og af Kærlighed til Hjemstavnen til historiske Studier. Den unge Jørgen Kaas til Gelskov fik som Dreng af sin Farbroder Kansleren Niels Kaas et Eksemplar af den danske Rimkrønike. Bortset fra et offentligt Hverv som Hofjunker i Hertug Hans' Følge til Rusland, levede han stille paa sin Gaard, ivrigt optaget af den fynske Adels Historie. Han besøgte Kirkerne og afskrev Epitafier og Gravstene. Hans lille Skrift har ogsaa Interesse ved at indeholde den ældste Afskrift af Flemløsestenens Runer.

En fynsk Adelsmand, Christoffer Walkendorff, oprettede det første Studenterkollegium. Ikke saa faa har i Løbet af Perioden betænkt de fynske Latinskoler, særlig Latinskolen i Odense nød godt heraf. Som Lensmand paa Odensegaard og fynsk Godsejer bidrog den lærde Holger Rosenkrantz meget til Gymnasiets Oprettelse, og det er den fynske Adels rigelige Gaver, der sikrede dets Bestaan.

Det var ogsaa mange adeliges dybe og inderlige Religiositet, der fik dem til at betænke Skolerne, de fattige og Kirken med Gaver. Erik Hardenbergs Hustru Fru Anna Rønnow har efter Sagnet ladet rejse det Krucifiks, der endnu staar ved Vejen til Skovsbo. Hun var en

from og melankolsk Dame, og hendes Tungsind øgedes ved 6 Børns Død og 2 Døtres Sindssygd. Med hende og Manden uddøde Slægterne Rønnow og Hardenberg. I ikke saa faa Sogne oprettedes Hospitaler. Pernille Lykke stiftede 1617 de saakaldte Sjæleboder i Møntestræde. De eksisterer endnu. Kirkerne prydedes med Prædikestole, Altertavler og Epitafier. Eiler Brockenhuus gav Sct. Knuds Kirke en ny Prædikestol, og Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo skænkede en Altertavle dertil. Fru Ellen Marsvin lod paa sine gamle Dage indrette det pragtfulde Kapel paa Holckenhavn med de enestaaende Billedskærerearbejder. Og ikke saa faa Andagtsbøger og Salmer er blevet fordansket og fremkaldt af fynske Adelspersoner.

* * *

Da Perioden sluttede i 1660, var den økonomiske Nedgang forlængst indtraadt. De gyldne Tider for Landbruget var ved at ebbe ud. Allerede i 1630erne ophørte Prisstigningen for Kornets Vedkommende. Store Kapitaler var blevet baandlagt i de prægtige Herregaardsbygninger, de kostbare Udenlandsrejser kostede mange Penge; i de gyldne Aar havde man vænnet sig til en Levefod og en Luksus, hvortil der ikke tidligere havde været Magen.

Der skulde en solid Pengepung til at holde til dette overdaadige og ødsle Liv. Saa længe de gyldne Tider varede, gled man umærkelig med Strømmen. Man levede ubekymret om, hvor Pengene skulde komme fra; de var der jo altid. Da Krisen kom, faldt Formuerne derfor som Korthuse. Den og Karl Gustavkrigene blev katastrofale for mange fynske Adelsmænd.

Særlig haardt ramte Krigen Gaardene i Trekanten Nyborg—Kerteminde—Odense og saa Langeland. En Jordebog fra Faarevejle fra 1661 giver et Billede af Ødelæggelserne. Af de 40 Bøndergaarde og Boliger er de 16 ganske slet afbrudte og der foruden 7 øde og ubeboede. De andre Bønder er saa forarmede, at de hverken kan pløje eller saa, men mesten af stor Nød og Trang gaar at betle om Brød.

I 5 Gaarde var Manden ihjelskudt og i den ene desuden Kvinden pint til Døde i Bagerovnen, i 5 Manden borttagen af Fjenden, og i 5 alle døde af Sult.

Det var intet Under, at en Række fynske Adelsmænd maatte gøre Opbud. Mange kæmpede en fortvivlet Kamp for at bevare Slægtsgaarden. 1661 maatte Falk Gjæs Enke Karen Bille opgive Hvidkilde. 30 Hovedgaarde skiftede Ejer i 1660erne, i 11 Tilfælde var Ejerne gaet fallit. I 1670erne solgtes 14 Gaarde, i 1680erne 21. Friis'erne maatte opgive Ørbæklunde og Hesselager og Walkendorff'erne Glorup. Mange hang ved Slægtens gamle Gaard. Da Niels Friis 1689 maatte sælge Ørbæklunde, forbeholdt han sig frit Ophold paa Gaarden til sin Dødedag og en Kiste i Gravkælderens under Ørbæk Kirke. Den kom ikke til at vente længe paa ham, thi samme Aar døde han.

Ogsaa Odense mærkede Adelens Ruin. Efter 1660 forlod den Byen. Landemodet bortfaldt, og Adelens Gaard blev 1682 for Gæld og Skatter ved Dom udlagt til en Maler og 1705 købt til Nedrivning.

Endnu fandt det nogle faa Gange Sted, at Mænd af den gamle Adel blev begravet fra deres Gaard i Odense, og endnu i 1662 holdt en enkelt Familie Bryllup paa Raadhuset, men Matrikelen fra 1683 kan kun opvise 7 Gaarde i Byen i Adelens Eje, og heraf var kun en beboet af Ejeren.

Da det 17. Aarhundrede gik i sin Grav, havde den fynske Adel i mangfoldige Tilfælde maattet vige paa Gaardene for Enevældens ny Adel og Embedsstand. Den gamle Adels bedste Tid paa Fyn var i økonomisk, aandelig og politisk Henseende forbi.